

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Євген Олександрович МІЧУРІН,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
uris2003@ukr.net

УДК 347.113

МЕТОДОЛОГІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА: СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ МЕТОД

Досліджуються проблеми методології цивільного права. Увага зосереджена на системно-структурному методі. Вказаний метод розкривається з точки зору методології його застосування в цивільно-правових дослідженнях. Приділяється увага системно-структурного методу при правозастосуванні, зокрема — прийнятті рішень суду. Вказується, що застосування належного методу в науковому дослідженні сприяє отриманню достовірного наукового результату, обумовлює логіку дослідження, правильну побудову структури роботи. Наголошується, що методологія в праві дозволяє систематизувати наукові знання, структурувати його, сприяє формуванню правильної практики правового застосування, а також істотно впливає на реальну оцінку вихідного емпіричного матеріалу. Звертається увага, що наукове пізнання навколишнього світу, явищ, в тому числі і правових, спирається на методологію як основу такого пізнання. Визначається, що системно-структурний метод логічно доповнює діалектичний метод та інші методи наукового пізнання. Сформульовано висновок, що системно-структурний метод дозволяє дослідити явище у всьому різноманітті зв'язків, системи цінностей, пріоритетів. Він дає можливість встановити внутрішні зв'язки, що існують у праві в цілому, є його основою, і зв'язати основні ціннісні підходи в праві з окремими нормами і правовими ситуаціями.

Ключові слова: методологія цивільного права, системно-структурний метод, методика цивілістичних досліджень.

Застосування належного методу в науковому дослідженні сприяє отриманню достовірного наукового результату, обумовлює логіку дослідження, правильну побудову структури роботи. Також методологія в праві дозволяє систематизувати наукові знання, структурувати його, сприяє формуванню правильної практики правозастосування, а також істотно впливає на реальну оцінку вихідного емпіричного матеріалу. Наукове пізнання навколишнього світу, явищ, у тому числі і правових, спирається на методологію як основу такого пізнання. Системно-структурний метод логічно доповнює діалектичний метод та інші методи наукового пізнання.

У науці вже робилися спроби дослідити застосування методології у цивільному праві. Так, у літературі розглядалося застосування діалектичного методу при дослідженні обмежень майнових прав фізичних осіб [1, с. 74–76]. Р. А. Майданик пише про те, що існує доктрина «добудови» права, яка передбачає застосування норми права або відхід від неї (в тому числі при винесенні рішень судами) в разі застосування принципів права [2, с. 103]. Останнє є приміром застосування системно-структурного методу при прийнятті судового рішення. Утім, у цілому говорити про ретельне дослідження застосування системно-структурного методу в цивілістиці не доводиться.

Метою статті є розкриття застосування системно-структурного методу в цивілістичних дослідженнях. Завданням статті є визначити особливості застосування системно-структурного методу в цивілістичних дослідженнях.

Системно-структурний метод враховує явища у всьому різноманітті зв'язків, системи цінностей, пріоритетів держави, головним з яких згідно з Конституцією України (ст. 3) є права людини. Їхній розвиток нині становить зміст та спрямованість діяльності держави Україна. Так, норма права може бути витлумачена формально-логічним методом. Таке тлумачення порушує права людини, тому слід застосовувати системно-структурний метод. З урахуванням того, що як теорія, так і практика правозастосування базуються в сучасних умовах на основоположних засадах охорони прав людини, норма законодавства, що порушує ці права, не повинна застосовуватися з посиланням на базові норми права, зокрема ст. 3 Конституції України, ст. 3 ЦК України (справедливість, розумність). Встановити зв'язок між базовими та окремими нормами права дозволяє системно-структурний метод.

Завдяки цьому методу з'являється можливість досліджувати внутрішній устрій і структуру правового явища, а не ставитись до нього лише формально-логічно. Системно-структурний метод дозволяє встановити внутрішні зв'язки, що існують у праві в цілому. Застосування системно-структурного методу дає можливість не тлумачити право суто формально, без винятків, які також впливають

на справедливість як одну з базових основ правознавства в цілому. Так, Р. А. Майданик пише про те, що існує доктрина «добудови» права, яка, зокрема, передбачає застосування норми права або відхід від неї (в тому числі при винесенні рішень судами) в разі застосування принципів права [2, с. 103]. Суд, у тому числі першої інстанції, має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним викладом відповідних мотивів. Офіційне тлумачення норми права не є догмою і може бути подолано, коли обставини справи свідчать про істотно інший характер правовідносин, які відображені в офіційному тлумаченні норми права [2, с. 104]. Саме застосування системно-структурного методу дозволяє індивідуально, з урахуванням специфіки відносин і застосовуючи принципи права прийняти справедливе рішення.

Іноді застосування системно-структурного методу надає можливість застосовувати законодавство більш толерантно, ніж, з урахуванням особливостей ситуації. У телепрограмі «ЧП» на телеканалі «НТВ-МИР» (ефір 12.03.2006) розповідалося про випадок, коли в ніч на 8 березня один молодий чоловік у супроводі оркестру співав серенади під вікном багатопверхівки, де жила його кохана дівчина. Черговий наряд патрульної служби, який приїхав за викликом сусідів, дізнавшись, у чому причина порушення громадського порядку (і одночасно житлового законодавства про порушення спокою мешканців багатоквартирного будинку після 23 годин), не став складати протокол про адміністративне порушення. Приклад показує, що не завжди при порушенні норми закону і встановлених заборон застосовується санкція правової норми, а особа залучається до відповідальності. Якщо ситуація, щодо якої здійснюється правозастосування, підпадає під виключення з урахуванням всіх обставин справи, то це є підставою для застосування системно-структурного методу. У наведеному випадку порушення громадського порядку не було метою, а молода людина діяла в цілому з благородними намірами і почуттями. Тому, з огляду на винятковість випадку суспільна небезпека діяння (порушення тиші в нічний час) в такому випадку була досить не висока.

Перспективним застосуванням системно-структурного методу є для дослідження взаємодії об'єктивного і суб'єктивного цивільного права. Вивченню особливостей суб'єктивного цивільного права нині присвячено значну кількість досліджень. Так, С. Н. Братусь сформулював поняття суб'єктивного цивільного права і визначив його як визнану і забезпечену законом міру можливої поведінки особи [3, с. 33]. А. Г. Повзнер зробив спробу визначити види суб'єктивних цивільних прав [4]. Здійсненню суб'єктивних цивільних прав як елементу механізму правового регулювання присвятила свою працю Н. І. Мірошнікова [5].

Однак останнім часом висувається ідея про те, що обмеження майнових прав фізичних осіб є елементом змісту цих прав, стримують свавілля уповноваженої особи, не дозволяють здійснювати суб'єктивні права врозріз з правами інших осіб і важливими інтересами суспільства

[6, с. 4–6]. З огляду на існуючі обмеження, особа здійснює своє суб'єктивне цивільне право не на шкоду іншим учасникам цивільних правовідносин і з урахуванням суспільних інтересів.

Спеціальних досліджень щодо виявлення обмежень через особливості суб'єктивного цивільного права майже не проводилося. Системно-структурний метод є первісним, повинен застосовуватися при дослідженні будь-яких обмежень у праві, адже встановлювати обмеження, не розуміючи систему і структуру права, що обмежується, є шляхом до необґрунтованих обмежень. Цього у правовій державі робити не можна. Невизначеність підходів щодо цього вкрай важливого питання здатна привести до спрощеного розуміння суб'єктивного цивільного права, формального застосування правових норм, регламентації законодавством невиправданих правовим обґрунтуванням обмежень. З іншого боку, суд, застосовуючи норму права, повинен враховувати ті загальні обмеження, що встановлені законом на забезпечення суспільного інтересу — екологічної безпеки тощо.

Так, при правозастосуванні в судових рішеннях іноді простежується ігнорування норм про обмеження. Наприклад, у місті Николаєві виникло протистояння між місцевими органами самоврядування та ТОВ «Цунамі-південь», якому був переданий в оренду цілісний майновий комплекс «Парк Перемоги». Орендар був зобов'язаний при реконструкції парку інвестувати до 100 млн дол. США в будівництво торгово-розважального комплексу, аквапарку, яхт-клубу. У листопаді 2007 року тимчасова депутатська комісія виявила низку порушень у виконанні договору орендарем. Зокрема з'ясувалося, що освоєння площ, запланованих під забудову, призвело б до знищення значної частини зеленої зони парку [7]. 9 серпня 2007 р. Господарський суд Николаївської області під час розгляду позову ТОВ «Цунамі-південь» до міської ради міста Николаєва ухвалив таке рішення: «Зобов'язати міську раду в особі Николаївського міськвиконкому укласти договір оренди земельної ділянки з ТОВ «Цунамі-південь» згідно з проектом землеустрою». Оскільки депутати міськради не дали згоду на укладення договору, міський голова спочатку утримувався від підписання договору оренди. Однак позивач 22 листопада 2007 р. направив рішення суду на виконання в Державну виконавчу службу Головного управління юстиції в Николаївській області. Міський голова пояснив, що йому нічого не залишалося, крім як виконати рішення господарського суду і підписати договір, що він і зробив 11 грудня 2007 р. [7]. Очевидно, що формальний підхід і зосередження суду на суб'єктивному цивільному праві без урахування норм закону, якими встановлено обмеження, завадили в прийнятті обґрунтованого рішення у вказаній справі. Рішення було прийнято виключно на підставі норм договірної права, без урахування існуючих обмежень у громадських інтересах. Виникла загроза суспільним інтересам, під загрозою знищення опинилася значна частина зелених насаджень паркової зони, були порушені екологічні права громадян, захищені

ст. 50 Конституції України. Остання норма повинна була бути застосована судом для обмеження діяльності господарюючого суб'єкта. Отже, вкрай важливо при визначенні особливостей здійснення суб'єктивного цивільного права враховувати встановлені обмеження.

Разом з тим необхідно приділити увагу сутності суб'єктивного цивільного права, адже поняття «право» щодо особи застосовується в різних значеннях, виділяються об'єктивні та суб'єктивні права.

Слід зазначити, що раніше поняття об'єктивних і суб'єктивних цивільних прав практично протиставлялися один одному. Так, прихильники нормативістського напрямку на стику XIX і XX століть висловлювалися в тому сенсі, що суб'єктивне й об'єктивне право є поняттями, що не співвідносяться, оскільки об'єктивне право може існувати без суб'єктивного, тоді як суб'єктивне право без об'єктивного існувати не може [8, с. 615]. Отже, об'єктивні та суб'єктивні цивільні права розрізняли, головним чином, виходячи з того, що перші висловлювали волевиявлення держави, другі — волевиявлення особи. Утім, тут слід виходити з того, що об'єктивне право передбачає або навіть моделює суб'єктивні права учасників цивільних правовідносин на загальному і спеціальних (інституційних) рівнях. Як зазначає М. О. Стефанчук, правова норма містить у собі модель відповідних правовідносин [9, с. 33].

За радянських часів існували дві протилежні концепції, одна з яких вказувала на об'єктивне право як сукупність норм, які виражали волевиявлення пануючого класу [10, с. 38–39], інша визначала об'єктивне право як сукупність норм і врегульованих ними правовідносин [11, с. 17–20]. Останній підхід вміщує в об'єктивне право, крім норм права, ще і правовідносини, а, як відомо, складовою останніх є суб'єктивні цивільні права.

У сучасній юриспруденції простежується зближення суб'єктивного й об'єктивного цивільного права по «духу». Оскільки держава слугує людині, то й антагонізмів при формулюванні нормотворцем (державою) норм права та інтересів людини має бути все менше. Адже держава прагне максимально розвивати права фізичних осіб, а останні через правосвідомість розуміють необхідність правового регулювання. Об'єктивні цивільні права і суб'єктивні права не породжують, таким чином, істотних суперечностей. Навіть обмеження прав осіб нині повинні встановлюватися на основі пропорційності, ідеї досягнення юридичної рівноваги між правами та ускладненням їх здійснення, де суб'єктивні права учасників цивільних правовідносин забезпечуються їхніми юридичними обов'язками перед суспільством та іншими учасниками правовідносин [12, с. 21].

З розвитком правової думки все більш чітко простежуються зважені висловлювання про нерозривний взаємозв'язок правових категорій об'єктивного і суб'єктивного права. Цей об'єднуючий підхід ґрунтується на тому, що зведення права лише до норм суперечить реальній дійсності. Об'єктивне право завжди існує в єдності з суб'єктивними правами [11, с. 28]. У літературі також відзначено, що

при розгляді суб'єктивного цивільного права слід звернути увагу на те, що, не дивлячись на свою зовнішню єдність, внутрішньо воно має власну структуру і складається із сукупності юридичних можливостей, наданих суб'єкту правовою нормою [9, с. 13]. Цей підхід пов'язує нормативне регулювання з врегульованими ним правовідносинами, оскільки правовідносини не можуть існувати поза нормами права. Правова регламентація пронизує правовідносини, які виникають між суб'єктами цивільного права. Ці відносини здійснюються на основі норм актів цивільного законодавства. Навіть існуюча диспозитивність визначена можливістю її здійснення, регламентованої законом (ст. 3 ЦК України). Отже, як правовідносини в цілому, так і їх елемент — суб'єктивне цивільне право не можуть здійснюватися без правового регулювання, що дозволяє говорити про взаємозв'язок суб'єктивного й об'єктивного цивільного права. Це вказує на тісний зв'язок між проблемами правового регулювання, правовідносин і здійсненням особами суб'єктивних цивільних прав.

Висновок.

Системно-структурний метод дозволяє дослідити явище у всьому різноманітті зв'язків, системи цінностей, пріоритетів. Він дає можливість встановити внутрішні зв'язки, що існують у праві в цілому, є його основою, зв'язати основні ціннісні підходи в праві з окремими нормами і правовими ситуаціями. Застосування системно-структурного методу дозволяє не підходити до закону суто формально, без винятків, які також можуть впливати на справедливість як одну з базових основ, що тяжіє до верховенства права. Застосування системно-структурного методу також є перспективним (поряд з іншими методами наукового пізнання) для дослідження взаємодії об'єктивного і суб'єктивного цивільного права.

Список використаних джерел

1. Мічурін Є. О. Застосування діалектичного методу при дослідженні обмежень майнових прав фізичних осіб // *Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку* (м. Київ, 22–23 травня 2009 р.): зб. матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції / ред. кол. О. Д. Крупчан, Н. С. Кузнецова та ін. К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. С. 74–76.
2. Майданик Р. Основи аргументації рішення суду в цивільному судочинстві України // *Право України*. 2016. № 10. С. 100–112.
3. Братусь С. Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав // *Советское государство и право*. 1949. № 8. С. 30–34.
4. Повзнер А. Г. Понятие и виды субъективных гражданских прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Всесоюз. ин-т юрид. наук. М., 1961. 16 с.
5. Мирошникова Н. И. Механизм осуществления субъективных гражданских прав. Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 1989. 82 с.
6. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (загальні положення). Х. : Юрsvіт, 2007. 249 с.

7. По поводу передачи парка победы в аренду ООО «Цунами-Юг» Вечерний Николаев [19/01/2008]. URL : <https://goo.gl/St3vTO>.
8. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1910. Вып. 1. 806 с.
9. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 К., 2006. 197 арк.
10. Мицкевич А. В., Фарбер И. Е. К вопросу о понятии права // Советское государство и право. 1957. № 1. С. 38–39.
11. Пионтковский А. А. Некоторые вопросы общей теории государства и права // Советское государство и право. 1956. № 1. С. 17–20.
12. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К., 2009. 464 арк.

Надійшла до редакції 09.03.2017

Мичурин Е. А. Методология гражданского права: системно-структурный метод

Исследуются проблемы методологии гражданского права. Внимание сосредоточено на системно-структурном методе. Указанный метод раскрывается с точки зрения методологии его применения в гражданско-правовых исследованиях. Уделяется внимание системно-структурному методу при правоприменении, в частности — принятии решений судом. Указывается, что применение надлежащего метода в научном исследовании способствует получению достоверного научного результата, обуславливает логику исследования, верное построение структуры работы. Отмечается, что методология в праве позволяет систематизировать научные знания, структурировать его, способствует формированию правильной практике право применения, а также существенно влияет на верную оценку исходного эмпирического материала. Обращается внимание, что научное познание окружающего мира, явлений, в том числе и правовых, опирается на методологию в качестве основы такого познания. Определяется, что системно-структурный метод логично дополняет диалектический метод и другие методы научного познания. Автор пришел к выводу, что системно-структурный метод позволяет исследовать явление во всем многообразии связей, системы ценностей, приоритетов. Он дает возможность установить внутренние связи, существующие в праве в целом, является его основой и позволяет связать основные ценностные подходы в праве с отдельными нормами и правовыми ситуациями.

Ключевые слова: методология гражданского права, системно-структурный метод, методика цивилистических исследований.

Michurin, Ye. O. Methodology in Civil Law: System-Structural Method

The article deals with problems of methodology in civil law. The focus is on system-structural method. The mentioned method is viewed in the angle of their usage in civil procedure. Attention is given to a system-structural method in enforcement, in particular — making judgments. It is claimed that the use of appropriate methods in scientific research contributes to a significant scientific result, causes the logic research, and builds the right structure of work. It is noted that the methodology allows the law to organize scientific knowledge, structure it and promotes proper practice of applying the rights, and significantly affects the correct assessment of initial empirical data. It is stated that the scientific learning of the environment, phenomena, including legal ones, is based on the methodology as a basis of this knowledge. It is determined that system-structural method logically complements the dialectic method and other methods of scientific knowledge. The author concludes that the system-structural method allows you to explore the phenomenon in a variety of relationships, values and priorities. It allows you to install internal connections that exist in law as a whole, being its foundation and link the key value approaches in law to individual rules and legal situations.

Keywords: methodology of civil law, system-structural method, methodology of civil law research.

